

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ЛЕКСИКАТА НА ЛИТУРГИЙНОТО ТЪЛКУВАНИЕ В MSS PΓΑΔΑ 88 И БОГИШИЧ 52

Божите имена в статията Протѣль лѣр҃гїи, и цр҃кви, и чїнѣ сїѣн'ничьскомѣ

Татяна Илиева

Кирило-Методиевски научен център – Българска академия на науките

ilieva_tatyana@abv.bg

Резюме. Статията разглежда употребата на теонимите в новоидентифицираното литургийно тълкуване в mss PΓΑΔΑ 88 и Богшич 52. Всяко едно наименование е представено поотделно въз основа на богат илюстративен материал, който предоставя анализираният текст. Думите от изследваната лексико-семантична група са обсъдени в контекста на книжовната традиция и с оглед на отношението между превод и подложка. Направени са наблюдения върху парадигматичните връзки и способите на терминологична номинация в изследваната лексико-семантична група.

Ключови думи: *средновековна мистагогична литература, южнославянски преводи от XV в., историческа лексикология на българския език.*

Доскоро се смяташе, че първият славянски превод на късновизантийския мистагогически трактат Ἐρμηνεία περὶ τοῦ θεοῦ ναοῦ от Симеон Солунски¹ е направен през втората половина на XVII в. в Русия от монаха Евтимий Чудовски². Неотдавна обаче бе установено, че малко след написването на коментара през първата половина на XV в. на Балканите е създадена негова съкратена версия на славянски език под наслов Протѣль лѣр҃гїи, и цр҃кви, и чїнѣ сїѣн'ничьскомѣ³, запазена в два преписа, включени в състава на кодекси от XVI в. със сръбски произход (PΓΑΔΑ 88⁴ и Богшич 52⁵)⁶. Появата на преписите в конвоя на съчинения, отнасяни към перото на Константин Костенечки, навежда на мисълта, че и този превод е свързан с интелектуалния кръг около Стефан Лазаревич и по-специално с името на упоменатия книжовник⁷.

На следващите страници ще се фокусирам върху лексиката на новоидентифицираното литургийно тълкуване⁸ и по-специално върху Божиите названия в него.

Анализът е базиран на сравнение между славянския текст (представен по PΓΑΔΑ 88) и гръцкия текст на Ἐρμηνεία περὶ τοῦ θεοῦ ναοῦ (според изданието на St. Hawkes-Teeples⁹). В славянския текст сигнатурите към всяка словоформа от преводния текст съдържат сведения за ръкописа (със сигла *H* означавам PΓΑΔΑ 88 – по името на предишния му собственик А. С. Норов, а със сигла *B* – Богшич 52), листа, страницата и реда. Сигнатурите към примерите от оригиналния текст съдържат съкра-

¹ Симеон Мистагог (Солунски) е византийски богослов, архиепископ на гр. Солун от 1416 до 1429 г.

² Евтимий Чудовски (ум. 28 април / 9 май 1705) — монах от Чудовския манастир в Москва, един от идеолозите на „гръкофилството“, писател, преводач, редактор, библиограф.

³ Пълното заглавие на трактата гласи: Ἐρμηνεία περὶ τε τοῦ θεοῦ ναοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἱερέων τε περὶ καὶ διακόνων, ἀρχιερέων τε καὶ τῶν ὧν ἕκαστος τούτων στολῶν ἱερῶν περιβάλλεται. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς θείας Μυσταγωγίας. („Тълкувание на Божествения храм и на служещите в него свещеници, дякони и архиереи, на свещените одежди, в които всеки от тях се облича, а също и на Божествените тайнодействия, обясняващо смисъла на всяко от свещенодействията, извършвани в храма, изпратено по запитване от благочестивите християни в Крит“).

⁴ Подробно описание на ркп PΓΑΔΑ 88 вж. у Мошкова / Moshkova 2016: 38 – 58.

⁵ Археографски данни за ркп Богшич 52 вж. у Куев, Петков / Kuev, Petkov 1986: 528.

⁶ Вж. аргументацията по този въпрос у Илиева / Ilieva 2022: 92 – 106.

Тук изказвам благодарност на проф. А. Милтенова, която ми предостави цялата информация за този текст и всички материали, с които разполагаше.

⁷ Вж. изложените доводи за тази хипотеза у Miltenova 2021: 262.

⁸ Нататък за краткост ЛТ (Литургийно тълкувание).

⁹ Hawkes-Teeples 2011.

цението Е (от гръцкото название на съчинението Ἐπιφάνεια περὶ τοῦ θεοῦ ναοῦ) и номера на главата. За улеснение на възприемането подчертавам коментиранияте корелати от оригиналния текст и славянската версия. За по-голяма яснота в квадратни скоби се дават многобройните подразбиращи се думи в това конспективно изложение. С многоточие означавам съкращения от мене текст от гръцкия оригинал или превода при целенасочената подборка на илюстративните примери за съответния случай. В кавички се поставят цитати от библейски и богослужбни текстове. Тъй като, отделени от контекста, пасажите са трудно разбираеми, привеждам паралелно и превод на съвременен български език.

Наименованието Богъ

Статистически изследвания върху различни средновековни славянски текстове отбелязват високата фреквентност в тях на генеричния термин с изконно праславянски произход¹⁰ богъ, гр. θεός, и производното от него относително прилагателно божи, гр. Θεοῦ (Gen sg). Предвид религиозния характер на литературата от Медиевума посочените думи, с които се назовава Божествената същност сама по себе си, са ключови за почти всички съчинения – преводни и оригинални, създадени през тази историческа епоха¹¹.

В текста на ЛТ наименованието богъ има три употреби, а ако се прибавят и 5-те фиксации на относителното прилагателно божи, явяванията стават общо 8¹². В статията се използва като название на триипостасното християнско божество в частта, в която се обяснява смисълът на различните материални елементи, включени в богослужбата (без съответствие в гръцкия оригинал):

Н84611-13=Б133a14 вѣскъ, жрѣтва бѣѣ ѿ вѣсѣ цвѣтѣць. (воськът [симвολизира събраната] от всички цветове жертва към Бога...)

Е 24. ... καὶ κηρὸν προσάγομεν ... ὡς ἐκ μυρίων ἀνθῶν συγκεῖμενον, εἰς ὀλοτελῆ προσαγωγήν καὶ τὴν ἐκ πάντων θυσίαν. (Принасяме [също]... (воськ), събран от безброй цветята – като символ на нашето всеобщо и всецяло принасяне в жертва на Бога).

Думата богъ се среща и при разясняване значението на участниците в литургията. Служещите вътре в олтарата символизират най-висшия ангелски чин, който непосредствено лицезре славата на Бога:

Н84615-16=Б133a16-17 начьн'ше вѣноу'трѣ ѿже ѿ бѣѣ прѣвьи чинъ тькоу'ю. (Започналите вътре означават първия чин, който е около Бога).

Е 25. Καὶ ἱερεῖς μὲν ἀρχόμενοι τῶν θεῶν ὑμνων, τοῦ ἱεροῦ βήματος ἔνδοθεν τὰς περὶ Θεὸν πρώτας εἰκονίζουσι τάξεις. (Свещениците, които започват божествените песнопения вътре в светия олтар, изобразяват първия чин [на духовните сили, стоящи] около [престола на] Бога).

Относителното прилагателно божи (гр. τοῦ Θεοῦ, θεῖος) се използва като определение към названията на конкретни проявления на Бога, символ на които са отделни веществени субстанции, приложими в богослужението, както и свещените одежди:

Н84611-12=Б133a14 мѣсло мѣтъ бѣѣю. (Елеят [симвολизира] Божията милост).

Е 24. τὸ μὲν (ἔλαιον) εἰς θεοῦ τύπον ἐλέους. (... елея ... като образ на Божията милост).

Н84613-15=Б133a15-16 ѿїмїѣнь. лѣбве бѣѣ и бл҃гоу'ханїе дѣха. (Тамянът [симвολизира] благоуханието на Божията любов и Духа).

¹⁰ БЕР / BER 1971, 1: 60 – 61.

¹¹ Илиева / Pieva 2012: 12, 2013a: 77, 2014: 217, 2015a: 110, 135, 2015b: 193, 2018: 36.

¹² В пълния текст на Симеоновия трактат думата Θεός се среща общо 36 пъти на следните места (пропуснатите в епитомето пасажи са отбелязани в сиво):

- Като наименование на Бога Един по същество: 2, 8, 10, 17 (x 2), 21, 22, 24 (x 2), 25, 25 (x2), 29, 34, 35, 41, 56, 64, 64, 65, 66 (x 3), 78, 85, 90, 91 (x 2)
- Като наименование на Отец: 2, 54, 93 (x 2, с апозиция Отец)
- По отношение на Второто лице на Св. Троица (Христос): 4, 9, 43, 44.

Ε 24. Τὸ δὲ (θυμίαμα) εἰς τύπον τῆς θείας ἀγάπης, ἢ μεταδίδοται πᾶσι, καὶ τῆς εὐωδίας τοῦ Πνεύματος. (...третия (тамяна) – като знак за Божествената любов, която се простира върху всички, както и за благоуханието на Духа).

Н85а5^οΒ133а29 поѣсъ крѣпѡсть вѣѣд. (Πоясът [симвολизира] силата Божия).

Ε 35. Ἡ δὲ γε ζώνητὸ ἰσχυρὸν εἰκονίζει καὶ τὸ κραταῖον τῆς αὐτοῦ δυνάμεως (...Πоясътозначава мощта и крепостта на божествената сила...).

Н85а9-10^οΒ133а32-33 на нарѡквицѣ, сѣлѣ вѣѣю. (На нарѣкавниците – Божията сила...)

Ε 37. Τὰ δὲ λεγόμενα ἐπιμάνικα καὶ τὸ παντουργὸν τῆς ἐνεργείας εἰκονίζουσι τοῦ Θεοῦ.

(Така наречените нарѣкавници означават ... всемогъществото на Божията сила...).

В христологичен смисъл по отношение на Иисус Христос думата βογъ е употребена в:

Н87а7-9^οΒ124б16-17 τόπλαа во дλ, за ѣже не по вѣсемѣ мрѣтво тѣло, нѣ дѣѣство и ѡбѣненіе бѣше ѡкоѣ бѣ въ грѡбѣ плѣскы. (Топлата вода [се добавя], защото тялото не [е] напълно мъртво, но [ако и Иисус да е] в гроба по плът, обожавачото [му човека] действие е като [на] Бог).

Ε 96. Εἶτα καὶ ζέον ὕδωρ ἐγγέει τῷ ποτηρίῳ. τοῦτο δὲ ποιεῖ, μαρτυρῶν ὅτι καὶ νεκρὸν γεγονὸς τὸ κυριακὸν σῶμα, τῆς θείας ψυχῆς αὐτοῦ χωρισθείσης, ζωοποιὸν αὐτὸς ἔμενε, τῆς θεότητος μὲν οὐ διαιρεθείσης αὐτῷ, καὶ τῶν ἐνεργειῶν δὲ τοῦ Πνεύματος ἀπασῶν μὴ χωρισθεισῶν. (После налива в чашата и топла вода. Това прави, за да засвидетелства, че Иисусовото тяло, макар и мъртво, след като душата на Господа се е отделила от него на кръста, все пак продължава да бъде живоносно. Защото дори тогава [ипостасно съединеното] с него Божество не го напусна и силите на Духа не се оттеглиха от него...)

Еднократно се среща терминологичното съчетание вѣне слово, превод на гр. ὁ θεὸς Λόγος¹³, за означаване на второто лице на Св. Троица в христологичен контекст:

Н85б5-6^οΒ133б18-19 дрѣвнѣи бо проповѣдаше вѣѣд слѡва вѣплѣщеніе. (Древните са проповядвали възплъщението на Божието Слово).

Ε 44. διὰ τῶν ψαλμικῶν προκηρυχθεῖσαν καταγγέλλουσι τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου σάρκωσιν.... (С псаломските стихове прогласяват възплъщението на Бог Слово, предсказано на древните).

Наименованието Господь

Теонимът господь, който представлява семантична калка от гр. κύριος и окачествява Бога като господар на цялото творение, е една от най-високо честотните думи в книжовния език през Средновековието¹⁴. Засвидетелстван е още в класическите старобългарски паметници (нататък КСП). В ЛТ се среща петкратно:

- при мотивировката на свалянето на епископския омофор и носенето му пред процесията на великия вход – свидетелство за йерархичното подчинение на архиерея, който е просто един слуга Господен:

Н85б29-Н86а1^οΒ124а2-3 по ѣвѣлии ѡложѣніе ѡмофѡра, слоѡвѣ своѡ по кѡзѡуѣтъ гѣви. ([Свалянето на омофора по време на евангелието показва службата му [на архиерея] пред Господа).

Ε 56. ἀναγιγνωσκομένου δὲ τοῦ Εὐαγγελίου ἀποτίθεται τὸ ὡμοφόριον ὁ ἀρχιερεὺς, τὴν ἑαυτοῦ δουλείαν ἐπιδεικνὺς τῷ Κυρίῳ... (Докато се чете светото евангелие, архиереят си сваля омофора, като по този начин засвидетелства послушанието си към Господа).

- В цитат на молитвата на приношението, изричана от отслужващия литургията след поставяне даровете на светия престол:

¹³ За Бог Слово в пълния текст на Симеоновия трактат се говори на следните места: Ε 19, 20, 38, 44, 51, 52. Терминът се използва или само проприизиран без атрибуция (Ε 19, 38), или с определения: Божие (Ε 15), възплътено (52) или и двете (Ε 20).

¹⁴ За разпространението му вж. литературата, посочена в бел. 10.

Н86а23-25^оБ124а20-21 „въ вишніи жрътъвникъ прїимїи гї“ („В небесния жертвеник приеми, Господи“).

Е 65. καὶ ὁ ἱερεὺς ἐκεῖσε εὐχὴν ἀνέφερε, καὶ προσδέξασθαι ταῦτα εἶπεν ἐπὶ τὸ ἄνω θυσιαστήριον (Свещеникът вече е произнесъл молитвата, казвайки [Господ] да ги приеме в наднебесния олтар.) – с елипса на името Κύριος при перифразата на цитата и подразбирането му от широкия контекст.

- В цитат на молитвата „гї помлѣи“, гр. „κύριε ἐλέησον“, изпълнявана в началото на литургията на верните (Н86а29-Н86б1^оБ124а24-25).

По отношение на възплътилия се Син Божи името господъ се употребява:

- в цитат на възгласа „ѣдїнь гъ“, гр. „Εἶς ἅγιος, εἶς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς“, произнасян в отговор на свещеническите думи „Вонмемъ, сватаѣ сватымъ!“, предупреждение към всички, които ще се причестяват, че светите Тайни са за светиите. (Н87а2^оБ124б12).
- в цитат на химна „тѣ гї сънидѣ и съврѣши и възнесѣ.“, гр. „Σὺ κατήλθες μέχρις ἡμῶν, καὶ καθ’ ἡμᾶς ὄφθης, καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀνελήλυθας“ (Н87а17-18^оБ124б23).

Наименования на отделните ипостаси. Имената на Сина

Започвам с Второто Лице на Троицата, тъй като тъкмо то е в центъра на литургийния чин, представен в трактата на Симеон Солунски Ἑρμηνεία περὶ τοῦ θεοῦ ναοῦ и неговата южнославянска версия Протѣл љ҃ргїи, и цр҃кви, и чїнѣ сїенїничьскомѣ.

1. Регистрациите на името Иисоусъ са пет, а ако към тях се прибавят и двете словоупотреби на относителното прилагателно Иисоусовъ, броят им става седем. Срещат се:

- при тълкуване символиката на действащите лица в литургията, според което чрез възшествиите стъпала на синтрона се изобразява възходящият ред на йерархичните степени при свещенослужителите и ангелите на Иисус. Тук името Иисус по всяка вероятност е добавено от славянския преводач, освен ако не е ползвано гръцко копие, в което то е налице:

Н84а26-27^оБ133а2-3 степѣни възхождѣнїа л҃г҃ль і҃са. (стъпалата – изкачването на ангелите на Иисус)

Е 20. Διὰ δὲ τῶν ἀναβαθμῶν τὴν ... τῶν ἀγγέλων τάξιν τε καὶ ἀνάβασιν. (...чрез стъпалата [на синтрона] – във възходящ ред степенята и издигнатостта на всяко от свещените лица и безплътните сили).

- при дефиниране функцията на свещенослужителя, определян като образ на Иисус:

Н84б20-21^оБ133а20 Сїенникъ ... ѡбразъ і҃сѣ. (Свещенослужителят – ... образ на Иисус).

Е 26. Ὁ δὲ γε ἱερεὺς ... καὶ τὸν Ἰησοῦν εἰκονίζει. (Свещенослужителят ... също представлява самия Иисус).

- при обясняване на практиката, съобразно която светите дарове се оставят покрити върху трапезата в знак на това, че Иисус отначало не е приет от всички (в противовес на бъдещото му всеобщо признание когато ще дойде в слава за втори път, изобразявано на литургията чрез носенето на сваления омофор начело на процесията на великия вход):

Н86а26-27^оБ124а22 Покрѣвають се, ꙗко не възѣ ѿ начѣла вѣдомъ і҃с. (Покриват се, защото не от всички отначало е признат Иисус).

Е 67. Ἐπιτιθέμενα δὲ τὰ θεῖα δῶρα τῇ ἱερᾷ τραπέζῃ καλύπτεται, ὅτι οὐ τοῖς πᾶσιν ἐξ ἀρχῆς ἐγνωσμένος ὁ Ἰησοῦς...(Щом светите дарове се поставят на божествената трапеза, те се покриват..., защото Иисус [Христос] отначало не е бил признат от всички...).

- при разясняване на въпроса защо върху светините се слага покроец, докато се чете Символът на вярата (за да се покаже, че тя трябва да се пази неопетнена):

Н86б10-11^оБ124а31-32 Покрѣвъ надъ дары дръжѣ. ѡ і҃сѣ чѣ и҃повѣдати. (Държат над даровете покроец за чисто изповедание на Иисус [Христос]).

Ε 72. Κρατοῦσι δὲ τὸ ἱερὸν κάλυμμα ἐπὶ τῶν δώρων, ἕως ἂν τὸ ἱερὸν ἐκπληρωθῆ σύμβολον, ὅτι χρῆ πάντα τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ καθαρῶς ἀνομολογήσαι. (Докато се изпълнява Символът на вярата, държат покровеца над [светите] дарове, понеже всеки [човек най-напред] трябва да изповяда чисто учението за Иисус и тогава да го лицезре открито.).

- при описване видението по време на освещаване на даровете, когато архиереят вижда в хляба и виното Иисусовите тяло и кръв:

Н86618-21^αΒ12463-5 Приζυίβάετ' же дарѡвъ бл҃тъ д҃ха со҃щѣ съврѣшившім се и бл҃вѣвъ κῆτωεβρᾶζно, самого зрѣтъ іс̄а плѣ́ и крѣвѣ. (Призовава да слезе благодатта на Духа върху даровете, и благославяйки кръстообразно, когато се претворят, вижда [в тях] Самия Иисус [като] плът и кръв).

Ε 75. τὴν θεῖαν ἐπικαλεῖται εἰς ἑαυτὸν καὶ τὰ προκειμένα δῶρα χάριν τοῦ Πνεύματος. δι' ἧς καὶ ταῦτα τετελεχῶς σφραγίδι σταυροῦ καὶ ἐπικλήσει τοῦ Πνεύματος. τὸν ζῶντα εὐθὺς βλέπει προκειμένον Ἰησοῦν..... (...[архиереят] призовава благодатта на Светия Дух [да слезе] върху него и върху предлежащите дарове. След като извърши посредством нея това [тайнодействие] чрез кръстообразното осеняване [на даровете] и призоваването на Духа, той ... вижда да лежи пред него ... Иисус [Христос], самият ...

- при изясняване действията по приготвянето на анафората – разчупване на агнеца и кръстообразното му разполагане върху дискаса, с което се изобразява жертвоприношението на Иисус.

Н87а5-6^αΒ124614 на д҃̄ агнѣць ρᾱзрѣблѣаѣт се, да и сѣще распеть зрѣте (sic!) (Β124614 зрѣт се) іс̄. (Агнецът се разчупва на четири, така че в това да се види разпнатият Иисус).

Ε 95. Τὸν μὲν οὖν ἄρτον εἰς τέσσαρα διαιρεῖ, καὶ σταυροειδῶς ταῦτα τίθησι, κὰν τούτῳ ἐσταυρωμένον βλέπει τὸν Ἰησοῦν. (Тогава епископът разчупва хляба на четири парчета и ги разполага кръстообразно, с което изобразява разпъването на Иисус ...).

- при коментара на целувката по бузата, която съслужащите дават на архиерея – символ на плесницата, ударена на Иисус, когато е изправен на съд пред първосвещеника¹⁵:

Н87а11-13^αΒ124619-20 цѣлованіе ... ланите же ѿко ѡрганю бжтвны̄ и пакы̄ оудрѣніе іс̄во... (... целуването на ръката – като служителка на тайнствата, а на бузата – [първо] като орган на божествените [дела], но също [изобразява] и удрянето плесница на Иисус).

Ε 99. χεῖρ δὲ γε καὶ παρεῖα τὸν ἀσπασμὸν ὑποδέχονται..... ἡ παρεῖα δὲ, καὶ διὰ τὸ ὄργανον εἶναι τοῦ λόγου, ὅθεν αἱ προσευχαί,καὶ διὰ τὸ κατὰ κόρρης τὸν Κύριον ὑπενευκεῖν ράπισμα, ὡς ἂν εἰς ὑπόμνησιν ἄγεται ὁ ἀρχιερεὺς, οἷας ταπεινώσεως ὁ Δεσπότης διδάσκαλος γέγονε, καὶ μὴ κατὰ τι ἐν τοῖς οὕτω θείοις καὶ μεγάλοις ἔργοις ἐπαίρηται. (А ръката и бузата [на архиерея] получават целувка – първата като служителка, докосваща се до страшните [тайни], а другата – поради това, че е инструмент на словото, отдето [идат] и молитвите; <...>; и задето Господ понесе плесница по бузата – за да си спомни архиереят, на какво смирение учител е Господ, та да не се възгордява за нещо в толкова светите и велики дела.).

2. Прозвището Χριστός, което представлява физическа заемка от гр. Χριστός ‘Помазаник’, е една от най-високо честотните думи в книжовния език през Средновековието. Засвидетелстван е още в КСП и има повсеместно разпространение¹⁶. Същото е застъпено в ЛТ четири пъти, което заедно с шестте употреби на относителното прилагателно христовъ прави общо 10 появи¹⁷. Употребява се в следните контексти:

- при изясняване символиката на храма и олтарната трапеза, която изобразява Христос като крайъгълен камък, както и Христовия гроб:

Н84а25-26^αΒ133а2 τράπεζα же вѣвбρѣжѣтъ ... и камень х̄д̄ иже напѣаше ізраїлѣ. (трапезата изобразяваше ... и камъка Христос, който поеше Израил).

¹⁵ Мт 26:67, Мк 14:65, Йо 19:3.

¹⁶ За разпространението му вж. литературата, посочена в бел. 10.

¹⁷ Името Χριστός в пълния текст на Симеоновия трактат се среща на следните места (пропуснатите в епитомето пасажи са отбелязани в сиво): Ε 16, 17, 19, 21, 22, 26, 34, 40, 41, 45, 47, 50, 52, 54, 63, 64, 66, 67, 71, 77, 78, 81, 82, 84, 85, 88, 90, 91, 93, 95, 99, 101, 104, 110.

Е 19. Ἀπὸ λίθου δὲ θυσιαστήριον, ὅτι (α') Χριστὸν εἰκονίζει, ὃς καὶ πέτρα....(β') ὅτι πέτρα πάλαι ταύτην ἐμιμεῖτο τὴν τράπεζαν, ἢ τὸν πάλαι ποτίζουσα Ἰσραήλ... (Жертвеникът е [направен] от камък, първо, защото символизира Христос Който е [крайъгълният] камък, и, второ, понеже скала наподобяваше древната трапеза, напоила някога Израил в пустинята...).

Н84а22-23=Б122633-133а5 τράπεζα же възбъражаеть прѣстоль вышнїи. и пакы грѣвь хѣвъ. (Трапезата представлява гроба, и престола на [Иисус] Христос).

Е 18 (τράπεζα) τάφος ἐστὶ καὶ θρόνος τοῦ Ἰησοῦ(Трапезата е гробът, и престолът на Иисус [Христос]).

- при мотивировката на практиката да се полагат мощи на мъченици в основата на престола, чиято кръв заедно с Христовата жертва на Голгота, представляват фундаментът на Църквата:

Н84а28-29=Б133а3-4 πὸ τράπεζου μότσι μνίκъ, х̣а̣ свѣтєла ѿѣ. и съпрѣбыває д̣х̣о̣внѣѣ. (Под трапезата – мощи на мъченици на Христа, Свидетеля на Отца, съпребиваващи с духовните).

Е 21. Τῆ τραπεζῆ δὲ ὑπόκειται τὰ ἱερὰ λείψανα τῶν μαρτύρων, (α') ὡς τῷ Χριστῷ ... μάρτυρι τοῦ Πατρὸς ἀεὶ συμπαρόντων τοῖς πνεύμασι (Под трапезата се полагат светите мощи на мъченици за Христос, свидетеля на Отец, първо, като съпребиваващи във вечността заедно с духовните [сили]).

Н84а30-31=Б133а5 по кръвїи (Б кръви) х̣ѣ̣. сї̣ (μνίκъ) кръвїю състави се цр̣кви. (и [понеже] след Христовата кръв с тяхната кръв бе съградена Църквата...).

Е 21. αἵματι γὰρ πρῶτον Χριστοῦ, εἶτα δι' αὐτοῦ καὶ τῶ τῶν μαρτύρων συνέστη... (и, второ, ..., понеже църквата е основана най-напред върху кръвта на Христос и после – върху тази на мъчениците).

- в частта, разглеждаща богослужебното облекло и неговата символика, когато авторът тълкува значението на епитрахила като Христово иго и привежда аргументи за и против носенето на митра от епископа, опирайки се на различни места от апостол-Павловите послания (Ефес 5:23, Кол 1:18, 2:10), където Христос е наречен глава на Църквата:

Н85а2-5=Б133а27-29 ἐπίτραχίλῃ ... οὔζα х̣ѣ̣. (Епитрахилът [симвολизира] ... Христовото иго).

Е 34. Τὸ δὲ γε ἐπίτραχίλιον ... καὶ τῷ ὑπαυχένιον εἶναι Χριστῷ τὸν ἱερέα δηλοῖ... (Епитрахилът означава също, че йерей е подяремен на Христос).

Н85а22-23=Б13369 глава наша̣ (sic!) рече̣ ἀπ̣ль̣ х̣с̣, οὔδι̣ же̣ наша̣ ἐγ̣ο̣ви. (Апостолът казва: „Христос е наша глава, а нашите членове са негови“).

Е 41. ὁ ὁ θεηγόρος Παῦλος ὑποτίθησι καὶ διδάσκει, κεφαλὴν μὲν ἡμῶν τὸν Χριστὸν ὀνομάζων, μέλη δὲ ἡμᾶς αὐτοῦ...(Богоречивият Павел нарича Иисус Христос наша глава (т. е. на Църквата), а пък нашите членове негови...).

- в дела, посветен на литургията на оглашените, при тълкуване на благословието с трикирия, обяснено като символ на троичната светлина, с която ни осиява възнасящият се на небето Христос:

Н85621-22=Б133629-30 пакы̣ грѣ̣ свѣщїемъ̣ възъшїѣ̣ х̣с̣, ὁ̣сїанїє̣ троїчно̣ на̣ под̣д̣.... (...отново трикирият – че Христос, възнасяйки се, ни подава троичната светлина ...).

Е 54. ...κάκειθεν τε τῷ τρικηρίῳ σφραγίζειν..... ὁ Χριστὸς εἰς τοὺς οὐρανούς ἀνεληλυθώς, τὴν λάμπην τῆς Τριάδος, ἢ τὸ φῶς σημαίνει, καὶ τὴν εὐλογίαν ἡμῖν ἐβράβευσε. (...и осенявайки оттам народа с трикирия, потвърждава, ... че Христос, след като се възнесе на небесата, изпрати върху нас сиянието и благословието на Триипостасното Божество...).

- при екзегезата на литургията на верните и по-специално на Великия вход, който означава Христовото погребение и второто Христово пришествие, когато Христос ще дойде в слава като цар:

Н86а4-6=Б124а5-7 ...въ̣ гр̣ѣ̣щїемъ̣ пришї̣стви̣ х̣с̣въ̣ възс̣ѣ̣мъ̣ поз̣ор̣ь̣ во̣уд̣ѣ̣ п̣ль̣ х̣ѣ̣. (...при бъдещото Христово пришествие Христовата плът ще бъде видима за всички..).

Е 57. ἐν τῷ μέλλοντι θεωρία πᾶσιν ἔσται ὁ Ἰησοῦς, σεσαρκωμένος καὶ τετρωμένος ὑπὲρ ἡμῶν... (В бъдещия век Иисус, който прие човешка плът и понесе мъчения заради нас, ще бъде съзерцаван от всички...).

Н86а15-19^аБ124а13-16 не иною млтѣюю молеть. еже въ вторѣмъ пришѣствіи црѣтвїе самъ хс сѣ. знаме-
ноуѣт' же и погребѣніе сѣ въ хд' хвѣ. (Не с друга молитва измолват царството, което при второто
пришествие е сам Христос. Този вход означава и Христовото погребение).

Е 63. οὐχ ἑτέρας εὐχῆς, ἀλλὰ τῆς βασιλείας μέμνηται τοῦ θεοῦ... βασιλεία δὲ Θεοῦ αὐτὸς ὁ Χριστός. διὸ
ἢ εἴσοδος αὐτῆ ἅμα καὶ τὴν δευτέραν σημαίνει παρουσίαν τοῦ Σωτῆρος, καὶ τὴν ταφὴν.... (... [архиереят]
не споменава друга молитва, освен [молитвата] за царството Божие. , което е сам Христос Този
вход символизира не само второто пришествие на Спасителя, но и неговото погребение). Тук прево-
дачът е заместил едно от прозвищата на Исус от Назарет (тоῦ Σωτῆρος) с друго – Χριστός.

3. В текста на ЛТ се срещат и различни антономасии на Исус Христос:

От преведената част на Симеоновия трактат срещаме наименованието Υἱὸς τοῦ Θεοῦ в цитат от
богослужебен текст – припева на Втория антифон („Спаси ни Сине Божий, дивен сий“)¹⁸. В епито-
мето обръщението е изпуснато:

Н85б10-11^аБ133б22 „спїи нѣ“ Е 45, „Σῶσον ἡμᾶς, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ“

Еднократно се среща като антономасия на Христос прилагателното єдинороднь, гр.
Μονογενής – основополагащо определение на Сина в християнската догматика, заложено в Симво-
ла на вярата, предпочитано и от атонските редактори пред старобългарските термини єдиночад(ьн)
ъ и иночаднь.

Н86б15-17^аБ124б1-3 єдинороднаго възплъщенїе рѣ ієрѣрхъ, таїноу възмѣцѣеть ... (Архиереят изказа
възплъщението на Единородния, разбира тайната...)

Е 74. Εἴτα τὸ μέγιστον πάντων τῶν ἔργων τοῦ Μονογενοῦς ἐνανθρώπησιν, καὶ τὸ μέγιστον πάλιν
ἔργον τῆς οἰκονομίας αὐτοῦ, τὸν ὑπὲρ ἡμῶν θάνατον εἰς τὴν ἀνάμνησιν τῶν μυστηρίων χωρεῖ (По-на-
татък, след като прослави най-великото от всички Божии дела – възприемането на човешка природа
от Единородния [Божий Син] и най-значителния акт на неговото домостроителство, а именно смърт-
та му заради нас, пристъпва към възпоменаване на тайнството...).

● Перифрастично с израза ѡ сѣѣ троице єдинь ... възплъщєнъ 'един от Троицата възплъттил се',
гр. εἷς τῆς Τριάδος, Синът е назован в Н85б17-18^аБ133б25-27 същѣствїе на сѣѣ. трисѣѣѡѣ ѡ сѣѣ
троице, єдїнь рѣ възплѣць (Б133б27 възплъщєнь). ([Химнът] „Трисвятоє“ [означава, че] Единият
от Св. Троица, като се възплъти, я [нея, Троицата] изрече).

Е 52. Ὁ δὲ τρισάγιος ὕμνος εὐθὺς λεγόμενος τὸ τῆς Τριάδος μυστήριον δείκνυσιν, ὅτι ἐν τῇ σάρκωσιν
τοῦ ἑνὸς τῆς Τριάδος ἐκήρυξε τοῖς ἀνθρώποις... (Произнасяният непосредствено подир това химн
„Трисвятоє“ („Трисагион“) разкрива Троицната тайна, която възплъщението на един от Троицата¹⁹
оповести на човеците...).

Вж. също Н86б7-8^аБ124а29 Образуу вѣрѣи цѣловѣнїе, прѣвѣне вѣрѣи и любовь кѣ възплъщеннаго (sic!)
([Докато се произнася] символът на вярата, [върви] целуванието, [което е образ] на правата вяра,
любов към Възплътения, и че в бъдеще ще има [само] приятели и не враг).

Е 71. Μετὰ δὲ τὴν πρώτην εὐχήν, τοῦ ἱεροῦ λεγομένου συμβόλου, ὁ ἀσπασμὸς γίνεται, ὅτι διὰ τῆς
ὀρθῆς πρὸς τὴν Τριάδα ὁμολογίας καὶ τὸν ἕνα τῆς Τριάδος σεσαρκωμένον ἡμῖν ἢ ἔνωσις γέγονε... (След
първото прошение, докато [се произнася] символът на вярата, [тече] целуванието, понеже чрез пра-
вилното изповядване на Троицата и на Единия от нея, който се възплъти, ние се съединяваме).

В ЛТ се срещат и други наименования, принадлежащи към разглежданата група:

¹⁸ В непреведените части на трактата срещаме проприизираното наименование Син в Е 22 , 30, 53, 79, 84, 91. В
съчетание с р. п. за притежание тоῦ Θεοῦ 'Божият' го намираме в Е 3, 22, 30, 44, 45, 51, а в комбинация с причас-
тието σαρκωθεῖς 'Взплътеният' – в Е 30, 34, 86, 93. С определението моноγενής ὁ Υἱὸς е употребено в Е 2.

¹⁹ Думите ѡ сѣѣ троице єдїнь рѣ възплѣць, в превод „Единият от св. Троица, [който], като се възплъти, [я] изрече“, ви-
зират тропара „Единородний сине“. („Единородни Сине и Слово Божие, Който си безсмъртен и благоволи заради
нашето спасение **да се възплътиши** от света Богородица и Приснодева Мария, неизменно **стана човек**, а като се
разпна, Христѣ Божѣ, със смъртта потѣпка смъртта. Ти, Който си **един от Светата Троица** и си прославян
заедно с Отца и Светия Дух, спаси нас.“: **защото Той, без да се отделя от лоното на Отца, слезе и се възплъти.**“).

- апозицията към Христос свѣтель отъчь:

Н84а28-29=Б133а3-4 πὸ τράπεζου μότι μίνικъ, χὰ свѣтелеα ὡγα. и съпрѣбывае дхѣвныѣ. (Под трапезата мощи на мъченици за Христос, Свидетеля на Отца, съпребиваващи с духовните).

Е 21. Τῆ τραπέζῃ δὲ ὑπόκειται τὰ ἱερὰ λείψανα τῶν μαρτύρων, ὡς τῷ Χριστῷ ... μάρτυρι τοῦ Πατρὸς αἰεὶ συμπαρόντων τοῖς πνεύμασι. (Под трапезата се полагат светите мощи на мъченици за Христос, свидетеля на Отец, първо, като съпребиваващи във вечността заедно с духовните [сили]).

- трикратно употребеното наименование от сотириологията съпасъ, гр. Σωτήρ (също известно още от КСП и широко разпространено в книжнината):

Н85а11-12=Б133а33-133б1 φελῶν, δχα σιλδ, нѣ є же пороугдѣ овлѣче сѣсь врѣтище безъ роукавь... (Фелонът – силата на духа, и вретещето без ръкави, с което бе облечен поругаваният Спасител).

Е 38. Τὸ ἱερὸν δὲ φαινόλιον τοῦ Πνεύματος φαίνει δύναμιν ὃν ἐνεδύσατο ἐμπαιζόμενος ὁ Σωτήρ, ἐξεικονίζει σάκκον... οὐδὲ γὰρ ἔχει ἢ καλοῦσι μανίκια... (Свещеният фелон символизира: първо, свише дадената висша сила на Духа..., но най-вече представлява образ на хламидата, с която е бил облечен Спасителят, когато бе предаден на поругание: затова тази дреха има вид на вретеще без така наречените ръкави).

Н86б16-17=Б124б2-3 ταινοу вѣмѣцѣть, є же сѣсь рѣ' сѣмь на вѣри. (разбира тайната, която Спасителят сам произнесе на вечерята).

Е 74. ... τοὺς ἱεροὺς ἀνακράζει λόγους, οὓς εἶπεν αὐτὸς ἱεροουργῶν ὁ Σωτήρ. (...изрича священите слова, които Спасителят изрекъл тогава при священодействието си.).

Н87а16-17=Б124б22-23 τὰ ἵακο сѣсѣ глѣе, тѣи гѣ' сѣмиде и сѣврѣши и възнесѣ. (И като че казва на Спасителя: Ти, Господи слезе, и извърши [мисията си], и се възнесе).

Е 102. οἰονεὶ διαλεγόμενος τῷ Σωτηρί, καὶ λέγων, ὅτι „Σὺ κατῆλθες μέχρις ἡμῶν, καὶ καθ' ἡμᾶς ὄφθης, καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀνελήλυθας“.... (...сякаш разговаряйки със Спасителя: „Ти слезе при нас и прие нашия образ, и се възнесе на небесата“...).

- името въседържителъ, παντοκράτωρ, епитет на Бога в Стария завет (Вар 3: 1; Пс 67: 21; 3Мак 6: 2), а в Новия завет – и на Иисус Христос (2Кор 6:18; Откр 1:8, 4: 8), засвидетелстван още в КСП и разпространен в цялата средновековна книжнина:

Н84б20-21=Б133а19 сѣѣнникъ, дггль гѣъ вѣсѣдържитѣля, и образъ ѣсѣ. (Свещенослужещият – ангел на Господа Вседържителя и образ на Иисус).

Е 26. Ὁ δὲ γε ἱερεὺς προηγουμένως μὲν παρὰ τῆ θεῖα γραφῇ ἄγγελος Κυρίου παντοκράτορος λέγεται. (Свещенослужителят в Священото писание се нарича ангел на всемогъщия Господ.... Той също представлява самия Иисус Христос).

- антономасията Прѣмѣдрость в дяконския възглас Прѣмѣдрѣ проста (sic!), който визира излизането на Христос на обществена проповед. Интересно тук е отнасянето на прилагателното простъ не към присъстващите богомолци, а към антономасията Прѣмѣдрость, едно от имената на Въплътения Божи Син (ако не е преписваческа грешка).

- субстантивизираното глаголно определение, изразено посредством причастие то възлѣчившъ сѣ в:

Н85а16-20=Б133б4-7 Омофоръ сѣзди и сѣпрѣдѣи ὡквѣтъ, вѣокражѣтъ безъ сѣдѣлѣиѣ є же ѡ дѣце нѣ рѣ възлѣчившаго се, є же на рамѣ възѣтъ кѣ ѡцѣ принесѣ. (Увитият [и праметнат] отпред и отзад омофор изобразява приелия човешка плът от Девата заради нас без съдействие, [и овцата], която [той] взе на раменете си и занесе на Отец).

Е 40. ὁ (ὡμοφόριον) δὴ καὶ ἐξ ἐρίου ὄν, κύκλω περὶ τοὺς ὤμους ἔμπροσθέν τε καὶ ὀπίσθεν περιβάλλεται. τοῦτο δ' αὐτὴν εἰκονίζων ἐστὶν ἐναργῶς τὴν ἐκ παρθένου δι' ἡμᾶς σάρκωσιν καὶ ἐνανθρώπησιν τοῦ Λόγου „Ἐπὶ τῶν ὤμων, Χριστέ, τὴν πλανηθεῖσαν ἄρας φύσιν, ἀναληφθεὶς, τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ προσήγαγες“. (..... Направен от вълна, той (омофорът) се увива около раменете [на архиерея] отпред и отзад, нагледно изобразявайки, [от една страна], възплъщението и възприемането на човешка природа от Божието Слово чрез Девата заради нас, <...>. [От друга страна, омофорът] изобразява изгубената овца, която Спасителят вдигна на рамене <...>. Това значение се потвърждава и от думите, които

[архиереят] произнася, увивайки [омофора] около раменете [си], „Като вдигна заблудената ни природа на рамене, Христе, възнесе се, и я отнесе при Отца“).

Наименованието на първия ипостас – Отец

Употребеното тук и на още 3 места в кратката славянска версия на трактата название на първото лице на св. Троица *отъць*²⁰ (в т. ч. и еднократно регистрираното относително прилагателно *отъць*) – също навсякъде се реализира в христологични контексти с оглед на отношението на Отец към въплътеното Слово:

Н85620-23°Б133628-30 *сѣдѣлице є же ѡ дѣсноу ю ѡ ѿца*. ([неговото] седалище – това [на Христос] отъдно на Отец).

Е 53. *Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ θείῳ ἀνελθὼν συνθρόνῳ, ὃ δὴ τὴν ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς καθέδραν τοῦ Χριστοῦ ἐπιμαρτυρεῖ...* (След това [архиереят] се изкачва на синтрона, който представлява престола на Иисус Христос отъдно на Бог Отец ...).

Н86623-26°Б12467-9 *егда же сѣположеніе радн̄ егѡ и сѣхъ и млѣвѣ сѣла великаго възпрієхѡ дѡитѣ и ѡ ѿца приѣвѣти и же на нѣи*. (А когато заради него и светите [му] молитви на велик светител приехме осиновление, подобава да призоваваме и Отца, който е на небесата).

Е 91. *Τέλος δὲ ὁ ἱεράρχης „στόματι ἐνὶ καὶ μιᾷ καρδίᾳ“ προσευξάμενος αἰνεῖν τὸν Θεὸν ἡμᾶς, καὶ τὰ ἐλέη τοῦ μεγάλου Θεοῦ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπικαλεσάμενος, πρὸς τὴν υἰοθεσίαν ἡμᾶς τοῦ ὑπερουρανίου Πατρὸς ἀνάγει, εὐχόμενος διὰ τοῦ κατὰ φύσιν Υἱοῦ κεκαθαρμένους κατὰ χάριν υἱοὺς γενέσθαι, καὶ ἐπαξίως καλέσαι ἡμῶν Πατέρα τὸν ἐπουράνιον.* (Накрая, архиереят се моли Бог [да ни даде] да го възпяваме „с една уста и с едно сърце и призовава милостта на нашия велик Бог Иисус Христос, след което ни възвежда до осиновяване от небесния Отец, изпросвайки [от Всевишния], като бъдем очистени от всички грехове чрез неговия единороден Син по природа, да станем [и ние] Божии синове по благодат и достойно да го наричаме наш небесен Баща. Това (осиновяването ни от небесния Отец) показва както [нашето] единомислие в бъдещия век, така и единението [ни] с Бога в Светия Дух чрез неговия единороден Син.).

Наименованието на третия ипостас – Св. Дух

Десет пъти в Прѡтѣль лѣтргѣи, и црѣкви, и чѣнѣ сѣен̄ничьскомѣ е употребено наименованието доухъ, от които девет словоупотреби превеждат гр. Πνεῦμα – проприизирано наименование на Св. Дух – третото лице на Троицния Бог²¹, винаги в отношение на атрибуция, съчетани с думи като *влѣ(д)тъ*, *сила*, *дѣланіе*, *сѣланіе*, *влѣгѡдѣханіе*, *сѣшьствіе*:

Н8461°Б133а6-7 *мѣро же, дѣланіе дѣхѡ*. (Мирото [означава] действието на Духа).

Е 21. *Κεχρισμένον δ' ἐστὶ τῷ μύρῳ, ὅτι τῆς ἐνεργείας πλήρες τοῦ Πνεύματος*. (Трапезата се помазва със свето миро, защото е изпълнена със силата на Духа ...).

Н8464-5°Б133а9 *исхѡде кадѣлицею, подаданіе дѣхѡ влѣти на знаменуѡеть*. (Излизаният с кадилницата символизира подаването на духовна благодат).

Е 22. *διὰ μὲν τοῦ θυμιάματος ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου ἀρχομένου τὴν μεταδοτικὴν καὶ εὐώδη τοῦ Πνεύματος χάριν*. (Чрез каденето [на тамян], почвайки от [светия] престол, [се изобразява] подаването на пръскащата благоухание благодат на Духа).

²⁰ За Бог Отец в пълния текст на Симеоновия трактат се говори на следните места: Е 20, 21, 30, 34, 40, 52, 54, 79 (в състава на тринитарната формула Отец и Син и Св. Дух), 82, 84 (в състава на тринитарната формула Отец и Син и Св. Дух), 86, 89, 91, 93 (в състава на цитат от богослужебен диалог), 100, 110 (в състава на доксологичната формула).

²¹ За Св. Дух в пълния текст на Симеоновия трактат се говори на следните места: Е 2, 4, 21, 22 (x2), 24, 34, 38, 50, 52, 56, 75, 77 (x4), 78, 82 – 90, 91, 96, 108, 110.

Н8466-7^oБ133a10 σιϋένные (Б124614 свѣщїе) непрѣстанно сѣимъ дѣхъ сїанїе. (Светилниците – непрестанното осияване на светиите от Духа).

Е 22. Διὰ δὲ τῶν ἀναπτομένων φώτων τὸν ἐγγινόμενον τοῖς ἀγίοις ἀκατάπαστον τοῦ Πνεύματος φωτισμόν. (Запалените свещници – неоскъдняващото у светиите просветление на Духа).

Н84613-15^oБ133a15-16 ꙗїміанъ ... бл҃гоуханїе дѣхъ. (Тамянт – ... благоуханието на Духа)

Е 24. τὸ δὲ (θυμίαμα) εἰς τύπον ... τῆς εὐωδίας τοῦ Πνεύματος. ((Тамяна) – като знак за благоуханието на Духа).

Н85a2-5^oБ133a27-29 ἐπέτραχίλῃ сзвыше дѣхъ бл҃тъ, того рѣ ѿ главою влачит се.... (Епитрахилът [симвολизира] благодатта на Духа свише, затова се облича през глава).

Е 34. Τὸ δὲ γε ἐπιτραχίλιον ... τὴν κατερχομένην ἐν Πνεύματι παρίστησι θεῖαν χάριν, διὰ τοῦτο γὰρ ὁ ἀρχιερεὺς τε καὶ ἱερεὺς ἀπὸ κεφαλῆς περιβαλλόμενος ἀλλὰ καὶ τῷ ὑπαυχένιον εἶναι Χριστῷ τὸν ἱερέα δηλοῖ... (Епитрахилът представлява изпратената свише чрез възплътения Син просвещаваща благодат на Отец на светлината в Светия Дух, затова архиерейт и свещеникът, като го надяват през глава...).

Н85a11^oБ133a33 фелнѣ, дѣхъ сїлѣ. (Фелонът – силата на Духа).

Е 38. Τὸ ἱερὸν δὲ φαινόλιον τὴν ὑψηλοτέραν καὶ ἄνωθεν χορηγουμένην τοῦ Πνεύματος φαίνει δύναμιν... (Свещеният фелон символизира свише дадената висша сила на Духа).

Н85616^oБ133625 Покажьшѣ трапезѣ дѣхъ сзшѣствїе на сїѣ (Като прекажда трапезата, [симвολизира] слизането на Духа на Сион).

Е 50. Εἰσελθόντος δὲ καὶ κύκλῳ τὴν ἱερὰν θυμιάσαντος τράπεζαν, τοῦ Πνεύματος ἐκτυποῦνται διὰ τούτου ἡ παρουσία... (Κοгато [επίσκοпът] влезе [в олтара] и прекажда околоръст светата трапеза, с това се изобразява слизането на Духа...)

Н85627-29^oБ133633-124a1-2 Прѣже еѣлїа кадїлница, даѣмыѣ бл҃ти дѣхъ радї еѣлїа вселенїнѣи. (Кадилницата преди евангелието – даруваните на вселената благодатни дарове на Духа заради евангелието).

Е 56. Прὸ δὲ τοῦ Εὐαγγελίου θυμίαμα, διὰ τὴν δεδομένην ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου χάριν τοῦ Πνεύματος ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ. (Καденето преди евангелието означава благодатта на Светия Дух, разпръсната чрез евангелската проповед по целия свят).

Н86618^oБ12463-4 Призївѣет' же дарѣвь бл҃тъ дѣхъ (Призовава да слезе благодатта на Духа върху даровете...).

Е 75. Τὴν θεῖαν ἐπικαλεῖται εἰς ἑαυτὸν καὶ τὰ προκείμενα δῶρα χάριν τοῦ Πνεύματος. ([архиерейт] призовава благодатта на Светия Дух [да слезе] върху него и върху подлежащите [пред него] дарове).

Наименованието Троица

Най-сетне ще отбележа и употребата на терминологизираното денумеративно съществително име тронца като название на Триипостасното Божество в неговото неделимо триединство, както и на производното от него относително прилагателно трончънъ, съответстващо на р. п. от гр. Τριάς в текста на Симеон²². Думите, познати още от КСП, присъстват в статията Протѣ л҃ургїи, и цр҃кви, и чїнѣ сїенїничѣскомѣ в обясненията на символните значения на химна „Трисвятое“ и благославянето с трикирия:

Н85617-18^oБ133625-27 Трисѣѣѣ ѡ сѣѣѣ трїѣѣ, едїнѣ рѣ вѣплѣщѣ. (Б133625-27 възплѣщѣнѣ). ([Химнѣт] „Трисвятое“ [означава, че] Единият от Св. Троица, като се възплѣти, я [нея, Троицата] изрече).

²² Св. Троица в пълния текст на Симеоновия трактат се споменава на следните места (пропуснатите в епитомето пасажи са отбелязани в сиво): 16, 27, 44, 52, 52, 53, 54, 54, 57, 58, 71, 79 (X2), 86 (x 2).

Ε 52. Ὁ δὲ τρισάγιος ὕμνος εὐθὺς λεγόμενος τὸ τῆς Τριάδος μυστήριον δείκνυσι (α') ὅπερ ἡ σάρκωσις τοῦ ἐνὸς τῆς Τριάδος ἐκήρυξε τοῖς ἀνθρώποις. (Произнасяният непосредствено подир това „Трисагион“ разкрива Троицната тайна, която възплъщението на един от Троицата, оповести на човечите....).

В този пример преводачът не се е задоволил като гръцкия автор само с проприизацията на съществителното Троица, а е прибавил към него и окачествяващото го прилагателно сѣи, което играе ролята на лимитиращо до един единствен назоваем с тази квалификация субект определение и, респективно, терминологизиращо така съставения израз.

Н85621-22=Б133629-30 пакъ трѣе свѣщїемъ възъшѣ хс, ѡсѣниѣ троїцно на подѣ, съсѣблници же а҃плы... (...отново трикирият – че Исус, възнасяйки се, ни подава троичната светлина, а седящите заедно [с него символизиращи] апостолите).

Ε 54. κάκειθέν τε τῷ τρικηρίῳ σφραγίζειν..... ὁ Χριστός εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνεληλυθώς, τὴν λάμπην τῆς Τριάδος, ἥ τὸ φῶς σημαίνει, καὶ τὴν εὐλογίαν ἡμῖν ἐβράβευσε. (осенявайки оттам народа с трикирия, потвърждава, ... че Христос, след като се възнесе на небесата, изпрати върху нас сиянието на Троицата и [нейното] благословение ...).

Тук преводачът следва утвърден още от старобългарската епоха начин на превеждане на име в позиция на несъгласувано определение в изходния текст чрез производното от неговия преводен еквивалент относително прилагателно, съответстващо на р. п. на превежданата дума от гр. оригинал.

Заклучение

И така, в заключение ще обобщя, че всички наименования на Бога (Един по същество и Троичен по лица) в Протѣль лѣр҃гїи, и цр҃кви, и чїнѣ сїен'ничѣскомѣ принадлежат към утвърдената от векове богословска лексика и възхождат към най-старите Кирило-Методиеви преводи. Сред тях има чужди заемки – преки и непреки (Иисусъ, Христосъ), калки – семантични (Господь) и морфологични (всѣдръжителъ, ѣдинороднъ), проприизирани апелативи (Слово, Отьць, Сынъ, Дочухъ), субстантивати (възплъщившъ са, възплъщ(ен)ъ), антономасии (Прѣмъдростъ, съпасъ, свѣтель отьчь), сложни терминологизувани изрази (Божїе Слово, Сынъ Бжїи, Сѣѣа троица, ѣдинъ отъ троица) – разнообразие, което показва възможностите и на преводача, и на езика.

В текста на ЛТ очаквано най-широко присъства Богочовекът Исус Христос, назован 10 пъти чрез прозвището си Христосъ (вкл. христовъ), 7 пъти с името иисусъ (вкл. иисусовъ), по 3 пъти с господь (вкл. господнъ) и съпасъ, и по 1 път с богъ, великъ сватителъ, свѣдѣтель отьчь, възплъщень, възчловѣчьшъ са, всѣдръжителъ, и ѣдинороднъ или общо 31 пъти. Ако включим и местоименията, визиращи Исус Христос (общо 6 на брой), различните означения на този денотат (по име, качествена характеристика или функция) възлизат на 39, което го прави най-често и най-разнообразно именуван (с 12 различни названия) обект в тълкуванието, нещо съвсем логично обяснимо с христотцентричността на християнското богослужение.

Цитирана литература / References

- БЕР 1971: Български етимологичен речник. Т.1. София: Издателство на БАН. (BER 1971: Balgarski etimologichen rechnik. T. 1. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
- Илиева 2012: Илиева, Т. Словник Книги пророка Иезекииля по списку F.I.461: Глоттометрическая характеристика. – В: *Славянское и балканское языкознание. Палеославистика: Слово и текст*. Москва, с. 9 – 42. (Ilieva, T. Slovník Knígi proroka Iezekiilja po spisku F.I.461: Glottometricheskaja harakteristika. – In: *Slavjanskoe i balkanskoe jazykoznanie. Paleoslavistika: Slovo i tekst*. Moskva, pp. 9 – 42.)
- Илиева 2013а: Илиева, Т. Лексиката в творчеството на Петър Черноризец – глоттометричен профил. – *Език и литература*, № 1 – 2, с. 72 – 86. (Ilieva 2013: Ilieva, T. Leksikata v tvorčestvoto na Petar Chernorizets – glottometrichen profil. – *Ezik i literatura*, 1 – 2, pp. 72 – 86.)
- Илиева 2013б: Илиева, Т. Лексиката в химнографското творчество на Климент Охридски – глоттометричен профил. – *Кирилometodievistika*, 7. Скопје: Менора, с. 59 – 77. (Ilieva 2013: Ilieva, T. Leksikata v himnografskoto tvorčestvo na Kliment Ohridski – glottometrichen profil. – *Kirilometodievistika*, 7. Skopje: Menora, 59 – 77.)

- Илиева 2014: Илиева, Т. Словникът на Храбровото Сказание за буквите – статистическа характеристика. – В: Панайотов, В. (ред.). *In honorem 2. Филология и текстология*. Юбилеен сборник в чест на 70-годишнината на проф. Уйлям Федер. Шумен: НЦ „Преславска книжовна школа“, с. 199 – 222. (Ilieva 2014: Ilieva, T. Slovníkat na Hrabrovoto Skazanie za bukvite – statisticheska harakteristika. – In: Panayotov, V. (Ed.). *In honorem 2. Filologia i tekstologia*. Yubileen sbornik v chest na 70-godishninata na prof. Ujljam Feder. Shumen: NTs “Preslavska knizhovna shkola”, pp. 199 – 222.)
- Илиева 2015а: Илиева, Т. Словник Исторической палеи по списку Синодального собрания № 591 второй половины XV века – глоттометрическая характеристика. – *Studia Ceranea*, 5, с. 107 – 154. (Ilieva, T. Slovník Istoricheskoj palei po spisku Sinodal'nogo sobranija № 591 vtoroj poloviny XV veka – glottometricheskaja harakteristika. – *Studia Ceranea*, 5, pp. 107 – 154.)
- Илиева 2015б: Илиева, Т. Терминологичната лексика в Йоан-Екзарховия превод на „Богословието“ – статистическа характеристика. – *Старобългарска литература*, 51, с. 189 – 197. (Ilieva 2015: Ilieva, T. Terminologichnata leksika v Yoan-Ekzarhoviya prevod na “Bogoslovieto” – statisticheska harakteristika. – *Starobalgarska literatura*, 51, pp. 189 – 197.)
- Илиева 2018: Илиева, Т. Статистически наблюдения върху старобългарския превод на Второ слово против арианите от Атанасий Александрийски. – В: Пенкова, П. *Свети Атанасий Александрийски (Велики). Трето слово против арианите. Новобългарски превод от старобългарски и коментари към превода на Константин Преславски*. Т. 3. София: Валентин Траянов, с. 279 – 318. (Ilieva, T. Statisticheski nablyudeniya varhu starobalgarskija prevod na Vtoro slovo protiv arianite ot Atanasij Aleksandriyski. – In: Penkova, P. *Sveti Atanasij Alesksandrijski (Veliki). Treto slovo protiv arianite. Novobãlgarski prevod ot starobalgarski i komentari kam prevoda na Konstantin Preslavski*. Т. 3. Sofia: Valentin Trayanov, pp. 279 – 318.)
- Илиева 2022: Илиева, Т. “Ερμηνεία περὶ τοῦ θεοῦ ναοῦ” на св. Симеон Солунски в южнославянски превод от XV век: идентификация на византийския източник на литургийното тълкувание от РГАДА 88 и Богшич 52. – *Palaeoslavica*, XXX, 1 – 2, с. 92 – 106. (Ilieva 2022: Ilieva, T. “Ερμηνεία περὶ τοῦ θεοῦ ναοῦ” на sv. Simeon Solunski v yuzhnoslavyanski prevod ot 15 vek: identifikatsiya na vizantiyskiya iztochnik na liturgiynoto talkuvanie ot RGADA 88 i Bogoshich 52. – *Palaeoslavica*, XXX, 1 – 2, pp. 92 – 106.)
- Кувев, Петков 1986: Кувев, К., Г. Петков. *Събрани съчинения на Константин Костенечки*. София: Издателство на БАН. (Kuev, Petkov 1986: Kuev, K., G. Petkov. *Sabrani sachineniya na Konstantin Kostenechki*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
- Мошкова 2016: Мошкова, Л. В. Долгие путешествия сербского сборника. – *Вестник Альянс-Архео*. Вып. 16. СПб., с. 38 – 58. (Moshkova 2016: Moshkova, L. V. Dolgie puteshestvija serbskogo sbornika. – *Vestnik Al'jans-Arheo*. Vyp. 16. SPb., pp. 38 – 58.)
- Follieri 1960: Follieri, E. *Initia hymnorum Ecclesiae Graecae*. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana.
- Hawkes-Teeples 2011: *St. Symeon of Thessalonika. The Liturgical Commentaries*. Edited and translated by Steven Hawkes-Teeples. Pontifical Institute of Mediaeval Studies. Repr. Toronto, 2011.
- Miltenova 2021: Miltenova, A. The Mysteries of Ms 88 of the Obolensky Collection (No 201), RGADA. – *Старобългарска литература*, 63 – 64, pp. 258 – 278.

**OBSERVATIONS ON THE LEXIS OF THE LITURGICAL COMMENTARY
IN MSS RGADA 88 AND BOGISHICH 52 THE NAMES OF GOD IN THE ARTICLE**

Протѣль лѣургїи, и црѣви, и ѿиѣнѣ сѣен'ниѣьскомѣ

Tatyana Ilieva

Cyrillo-Methodian Research Centre – Bulgarian Academy of Sciences

ilieva_tatyana@abv.bg

Abstract. The article deals with the use of the Names of God in the newly identified liturgical commentary in MSS RGADA 88 and Bogishich 52. The particular Names are exemplified by rich illustrative material from the analyzed text. These are discussed in the context of the literary tradition and as regards to the relationship between the translation and the original text. Observations are made on the paradigmatic links and the means of terminological nomination in the lexical and semantic group under examination.

Keywords: *medieval mystagogic literature, fifteenth-century Southern Slavonic translations, a historical lexicology of Bulgarian.*

Tatyana Ilieva
Cyrillo-Methodian Research Centre
Bulgarian Academy of Sciences
13 Moskovska St.
Sofia 1000 Bulgaria

<https://doi.org/10.7546/ConfIBL2024.15>